

PEŠ, S KOLESOM, VLAKOM IN TOVORNJAKOM Terenske raziskave Orlovih ekip

Miha Špiček in Blaž Verbič

197

V sklopu praznovanja 100-letnice Slovenskega etnografskega muzeja (SEM) smo med drugim pripravili tudi razstavo o delu Orlovih terenskih ekip, ki so v obdobju po drugi svetovni vojni na različnih območjih po Sloveniji zbirale gradivo in podatke o takratni kulturi in načinu življenja. Z njo smo se želeli pokloniti našim predhodnikom, predvsem povojnemu ravnatelju Borisu Orlu in njegovim sodelavkam in sodelavcem, hkrati pa tudi naslednji generaciji etnologov pod vodstvom Boris Kuharja, ki je Orlovo začeto delo na terenu nadaljevala.

Gradivo, ki so ga zbrali s svojim terenskim delom, predstavlja enega od najpomembnejših fondov, zbranih v stoletni zgodovini SEM. Govorimo o obsežnem številu predmetov, zbranih na terenu, ter fotografijah, risbah in zapiskih, ki so pri raziskovalnem delu nastali.

Z Orlovim prihodom v Etnografski muzej leta 1945 se je začelo novo obdobje. Ker so bile predvojne zbirke v veliki meri zastopane z nošami in ljudsko umetnostjo predvsem Gorenjske in Bele krajine, si je Orel za cilj ene od prvih nalog postavil popolnitev zbirk tako, »da bo muzej zares predstavljal popolno podobo slovenskega ljudskega življenja¹. Odločil se je, da bo s terenskimi ekipami sistematično raziskal posamezne etnične predele slovenskega ozemlja, ki so bili v muzeju slabše zastopani, na začetku predvsem Dolenjsko in Primorsko. Načrtno se je lotil raziskave materialne, družbene in duhovne kulture na izbranih območjih Slovenije.

Leta 1948 je vpeljal sistematične kolektivne terenske raziskave kustosov takratnega Etnografskega muzeja, pridruženih strokovnjakov iz sorodnih znanstvenih ustanov in risarjev s tedanje Šole za umetno obrt. Sam je bil član in vodja 18 ekip in je bil velik zagovornik skupinskega načina terenskega dela. V referatu o terenskem delu zapiše: »Pri periodičnem kolektivnem raziskovanju je važno poudariti, da moremo s to vrsto terenskega dela zajeti celo vrsto določenih etnografskih predmetov iz raznih panog

¹ Alenka Simikič: Pomen Orlovih ekip za muzejski dokumentacijski fond. V: *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov : Rogaška Slatina, 5.–9. 10. 1983 : 30. kongres Zveze društev folkloristov Jugoslavije : 18. kongres Zveze etnoloških društev Jugoslavije*. 2. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1983: 467.

Razstava Peš, s kolesom, vlakom in tovarnjakom (foto: Blaž Verbič, 2023)

ljudske kulture ne samo z opisi in drugimi podatki, se pravi v besedi, marveč tudi v sliki ali risbi, kajti kolektivno terensko raziskovanje običajno vedno vključuje med drugim tudi skupino tehničnih sodelavcev, to je prostoročnih in tehničnih risarjev. In kar je največ vredno: ves kompleks ljudsko kulturnih pojavov, oblik in predmetov, z eno besedo, vsa mnogoobrazna ljudska kultura določenega etničnega območja je zajeta s periodičnim kolektivnim raziskovanjem.²

S kolektivnim terenskim delom so raziskovalci za muzej pridobili veliko predmetov ter ustvarili veliko količino dokumentarnega gradiva, ki je z leti postalo najzanimivejši in najpogosteje uporabljeni fond oddelka za dokumentacijo SEM. Orel se je zavedal tako organizacijskih kot strokovnih metodoloških težav in se priprav na terensko delo lotil zelo natančno in sistematično. Da bi delo potekalo čim bolj gladko in predvsem po začrtanem planu, so za vsa področja raziskovanja pripravili vnaprej določene vprašalnice, posamezne terene pa so predhodno obiskali in pripravili predavanja za domačine o pomembnosti etnoloških raziskav. Po opravljenem delu so v nekaj primerih na terenu postavili tudi priložnostno razstavo, na kateri so predstavili zbrano gradivo in rezultate svojega dela.

Z uvedbo terenskih ekip se je začelo novo poglavje tako v samem delu muzeja kot tudi v razvoju slovenske etnologije. Tega se je najbrž zavedal tudi Orel sam, saj je v svoj delovni dnevnik zapisal: »1. avgust – Na terenu! Št. Jurij – Zgodovinski dogodek v slov. etnografiji«. ³

Prvih osemnajst terenskih ekip, na katerih je bil prisoten tudi Boris Orel, je raziskovalo območja: Šentjurij – Škocjan – Turjak, Šmarje-Sap – Polica, Dekane, Marezige, Šentvid pri Stični, Mokronog, Kobarid, Trento – Bovec, Šentjernej, Goriška

² Boris Orel: Etnološko raziskovanje na terenu. Dokumentacija SEM, sign. RA 139.

³ Dokumentacija SEM, sign. RA127.

Vitrina z dokumentarnim gradivom Orlovih terenskih ekip, predstavljenim na razstavi (foto: Blaž Verbič, 2023).

brda, Cerkljansko, Kostanjevico, Brkine, Žužemberk, Vipavo, Velike Lašče, Črni Vrh – Vojsko, Rašico – Velike Lašče in Šentrupert. S teh terenov hrani Oddelek za dokumentacijo SEM 7739 fotografij, 4559 prostoročnih risb in 507 tehničnih risb. Terenskih zvezkov z zapiski je kar 569, s terena pa je bilo prinesenih 835 predmetov. Po Orlovi smrti leta 1962 so pod vodstvom novega ravnatelja Borisa Kuharja nadaljevali z zastavljenim načinom terenskega dela in sledili so tereni: Loška dolina, Vitanje, Škočjan, Drašiči, Mačkolje, Repen, Kraška hiša, Alpska hiša, Panonska hiša, Jeruzalemske gorice, Prlekija, Idrija, Posotelje in Postojnsko – Pivško. Vendar pa se je način dela sčasoma spremenil, ekipe so postale manj številčne, za dokumentiranje so opustili sodelovanje z risarji, raziskovanje je postalo bolj individualno in tematsko usmerjeno, na določene terene pa so odhajali tudi po več let zapored in za krajši čas. Po krajšem premoru je polet 1990 sedem kustosov SEM ponovno sodelovalo v kolektivni terenski raziskavi – po skoraj 40 letih so se za 10 dni nastanili v Goriških Brdih in raziskovali ptičji lov, kovaštvo, notranjo opremo, oblačilno kulturo, ljudsko umetnost in vinogradništvo.⁴

V prvih povojnih letih so bile razmere v materialnem oziru precej skromne in Orel je moral vložiti veliko truda, da je lahko izpeljal vsakokratno terensko raziskavo. Potrebna je bilo veliko napora, da so se dogovorili o osnovnih logističnih zadevah, kot so prevozi, nastanitve in prehrana za celotno ekipo. V časih splošnega pomanjkanja je bilo potrebno zagotoviti vse gradivo in pripomočke, ki so jih potrebovali za uspešno delo. Iz Ljubljane so se na teren odpravili z javnimi prevoznimi sredstvi, po terenu pa so hodili večinoma peš in s kolesi, zato je muzej še pred odhodom tretje ekipe leta 1949 prosil Ministrstvo za industrijo in rudarstvo, da jim dodeli 16 parov čevljev, saj naj bi člani ekipe na večinoma hribovitem področju prehodili 10–15 km dnevno in mnogi od

⁴ Inja Smerdel: Briški letnik Etnologa. *Etnolog* 1992 2 (1): 9–15.

Vodstvo po razstavi z avtorjema ob odprtju razstave (foto: Blaž Verbič, 2023).

njih za to niso imeli ustrezne obutve. V prošnji je zapisal: »Obračamo se na vas z vljudno prošnjo, da bi vsem našim članom dodelili žirovske gojzerice.«⁵ Zaposili so tudi za 16 plaščev in 16 zračnic za kolo, saj je bilo njihovo delo na predhodnem terenu zaradi težav s kolesi močno ovirano. Zbrano materialno gradivo so s terena v muzej prepeljali s tovornjakom. Za nastanitev in prehrano so običajno poskrbeli krajevni ljudski odbori, je pa moral vsak član ekipe s seboj prinesiti svoj jedilni pribor, krožnik in skodelico, posteljnino ter odejo. Za glavne kuhinjske posode pa je Orel prosil krajevni ljudski odbor, saj bi po njegovih besedah »čudno in nerodno zgledalo, da prenašamo po svetu piskre in pokrovače.«⁶ Na prvih terenih so bili zaradi nove povojne družbene situacije nekateri ljudje do prišlekov z aktovkami še malce nezaupljivi, kar je razvidno iz dnevniškega zapisa Milka Matičetovega v Dekanih 1949: »V Kolombarju je Orel povsod 'dobro naletel', v Tinjanu pa so nekateri člani imeli malo smole. Juvančiču je neka ženska ušla, ko je privlekel ven zvezek. Etnografu se vse primeri!⁷ A tudi na nezaupljivost ljudi so se predhodno pripravili in s seboj nosili cigarete, tobak in bonbone, ki so jim pomagali pri pridobivanju njihovega zaupanja. Terensko delo je bilo naporno in je potekalo od jutra do večera, o tem, kakšni so bili bivalni pogoji, pa je nazorno opisala članica ekip Fanči Šarf: »S Šukljetovo vred smo spale v šoli, ki je bila v gradnji. Še ni imela oken, potem smo nekaj napeli, da ravno prepriha ni bilo. Za ukrast ni bilo kaj, samo slamnjače po tleh. Umivale in bolh otresale smo se zvečer ob potoku ali kasneje ob kakšnem vodnjaku, ob deževnih dneh pa pod kapom.«⁸

⁵ Dokumentacija SEM, sign. 541/49.

⁶ Dopis KLO Dekani, Dokumentacija SEM, sign. 387/49.

⁷ Milko Matičetov: Dnevnik terena 3. Dokumentacija SEM, sign. VI/2.

⁸ Alenka Simikič: »Jaz sem pa mislila, da je kakšen vohun«: Ob stoletnici rojstva dr. Borisa Orla in petinpetdesetletnici odhoda prve Orlove ekipe na teren. *Etnolog* 2003 13: 115.

Na razstavi *Peš, s kolesom, vlakom in tovornjakom: Terenske raziskave Orlovih ekip*, ki je bila med 30. marcem in 25. junijem 2023 postavljena v prvem nadstropju steklenega prizidka razstavne hiše SEM, je bilo na ogled 80 fotografij, od tega tri velike foto povečave. Fotografije so si sledile kronološko, od prvega terena leta 1948 do zadnjega leta 1982, vse pa so prikazovale raziskovalce »v akciji«, pri svojem raziskovalnem delu. Fotografska razstava je bila obogatena tudi z izborom predmetov, ki so jih naši predhodniki pridobili na terenih (poslikana naoknica, kitara domače izdelave, pipe za sod in lesene cokle) in so se navezovali na razstavljene fotografije. Predstavljeni pa so bili tudi primeri ustvarjenega gradiva, ki ga hrani Oddelek za dokumentacijo – fotografski albumi, zvezki s terenskimi zapiski, terenske risbe, tehnične skice in načrti.

Avtorja razstave sva bila Miha Špiček in Blaž Verbič. Pripravila sva tudi nekaj strokovnih vodstev po razstavi.